

DREWNIANE BOŻNICE – WSPÓŁCZESNA REAKTYWACJA

WOODEN SYNAGOGUES – THE PRESENT REACTIVATION

Jan Kurek

Dr hab. inż. arch. prof. PK

Politechnika Krakowska
Wydział Architektury
Instytut Projektowania Budowlanego

STRESZCZENIE

Przez stulecia większość żydowskich budowli kultowych budowano z drewna. W małych miasteczkach dominowały jeszcze do II wojny światowej liczne synagogi (bożnice) drewniane, których budowniczy często korzystali z doświadczenia miejscowych cieśli, snycerzy i malarzy. Najstarsze synagogi drewniane jakie przetrwały w Polsce do 1939 roku pochodziły z połowy XVII w. Pożoga wojenna unicestwiła wszystkie drewniane synagogi.

Dziś realizowane są projekty rekonstrukcji niektórych z nich, co umożliwi przetrwanie wiedzy o ich architekturze i zdobnictwie w następnych pokoleniach – nie tylko Polaków.

Słowa kluczowe: architektura, drewno, rekonstrukcje, synagogi.

ABSTRACT

Since ages most of Jewish places of worship were built with timber. Until the II World War in small towns in Poland, the vast majority of synagogues were wooden. They were built often together with local carpenters, wood-carvers and painters. The oldest wooden Jewish temples originated from 17th century, but all of them were destroyed or burned during the II World War.

Nowadays there are carried out reconstruction projects of some synagogues, which will ensure the maintance of our culture. Wooden synagogues – their construction, forms and details, are an important element of this, not only Polish heritage.

Key words: architecture, reconstructions, synagogues, wood.

1. HISTORIA I TRADYCJA

Ważnym czynnikiem trwałości i spistości narodowej tak Polaków jak i Żydów było w naszej wspólnej historii silne przywiązanie do własnych tradycji i obyczajów. Wielką rolę odgrywały w każdej z tych społeczności religia i „służące jej” świątynie – tak murywane jak i drewniane. Decydowały one o zachowaniu ciągłości tradycji i specyfiki narodowej kultury. Swoistą słabością tego konserwatyizmu kulturowego była niechęć do jakichkolwiek zmian i do tego co nowe oraz upór przy obstawaniu przy najbardziej konserwatywnych przesądach i uprzedzeniach, w emocjonalności pozbawionej kontroli intelektu [6, s. 24].

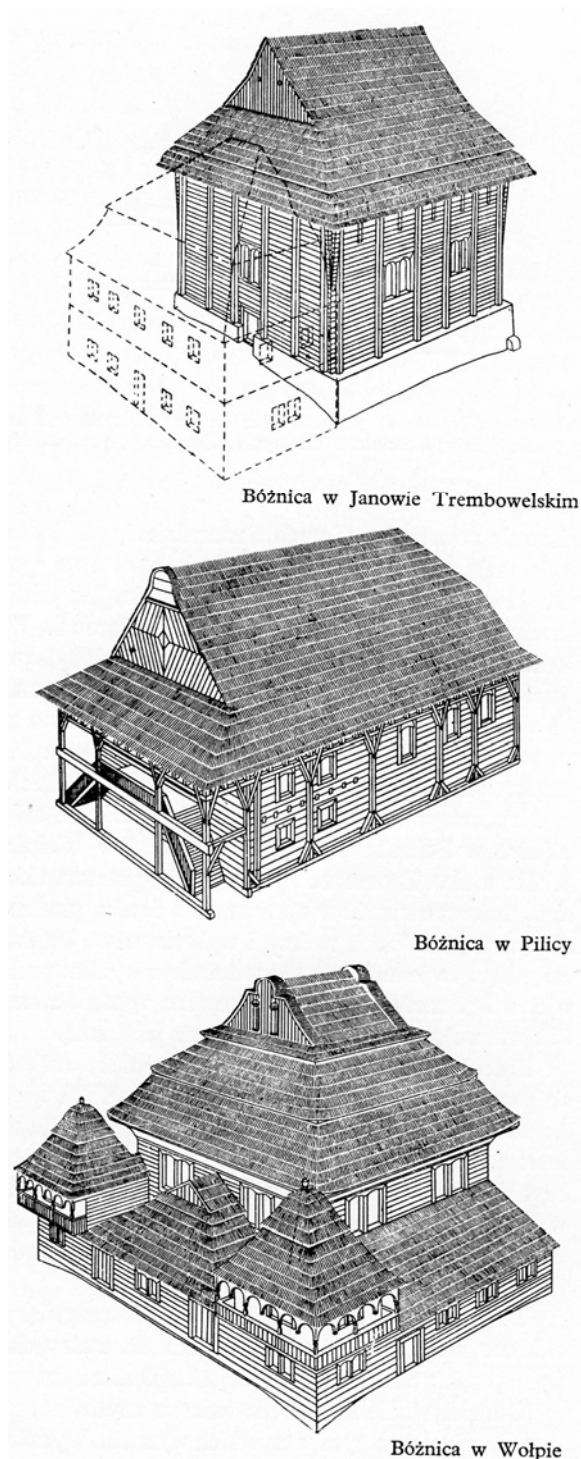
U Żydów to skostnienie i konserwatyzm były pewną słabością, dawały jednak również i siłę, pozwalającą przetrwać i znieść tragizm losów zbiorowości prześladowanej i wypędzanej z miejsca na miejsce od wieków, a nawet tysięcy lat. Diaspora żydowska z jednej strony pozbawiona bywała naturalnego przywiązania do ziemi, na której aktualnie osiadła, jednocześnie posiadała jednak wielką zdolność przystosowania do warunków życia w miejscu do którego przybyła [2, str. 1]. Odmienność kulturowa, oprócz nieuzasadnionych uprzedzeń, leżała także u podstaw wzajemnych międzykulturowych fascynacji. Tak jak u Żydów, zagląających czasem do kościołów, pełen podziwu lęk wywoływała pustka i cisza – tak samo u wyznawców Chrystusa, odwiedzających niekiedy z ciekawością bożnice, osłupienie i grozę, ale zarazem fascynację wzniecał panujący tam na najwyższych diapazonach napięcia i rytmiczności Wielki Krzyk [6, s. 25].

Ryc. 1. Panorama żydowskiego miasta Kazimierz w Krakowie – z prawej dachy murywanych bożnic, z lewej kościół pw. Bożego Ciała. Rys. autora wg. fot. I. Kriegera z 1875 r.

Fig. 1. Panorama of Jewish town – Kazimierz in Cracow – on the right roofs of brick synagogues, on the left Corpus Christi's Church. Drawing by the author – according to photo by I. Krieger 1875

Przez setki lat większość żydowskich budowli kultowych budowano z drewna. W miarę bogacenia się mieszczaństwa żydowskiego w miastach powstawały także synagogi murywane. W małych miasteczkach dominowały jeszcze do II wojny światowej liczne synagogi (bożnice) drewniane, których budowniczości często korzystali z doświadczenia miejscowych cieśli, snycerzy i malarzy. Najstarsze synagogi drewniane, jakie przetrwały w Polsce do XX-wiecznego Holokaustu narodu żydowskiego, będące symbolem jego kultury, pochodziły z połowy XVII w.

Ryc. 2, 3, 4. Przykładowe rysunki aksonometryczne drewnianych bożnic (w Janowie Trembowelskim, Pilicy i w Wołpie) istniejących w Polsce przed 1939 r. Źródło: [3]

Fig. 2, 3, 4. Examples of axonometry of wooden synagogues (Janów Trembowelski, Pilica, Wołpa) which were existing before 1939. Source: [3]

Zapewne nowo zakładane gminy korzystały początkowo z pomieszczeń mieszkalnych. Następnie powstawały tańsze i łatwiejsze w wykonaniu budynki drewniane, w miarę wzrostu zamożności zamieniane na murowane. Lata 1648–1652 oraz wojny na początku XVIII w. przyczyniły się do zniszczenia wielu obiektów drewnianych. Wzrost zamożności gmin żydowskich w wieku XIX był przyczyną przebudowy wielu synagog drewnianych na

murowane. Całkowitą zagładę drewnianych świątyń żydowskich przyniosła okupacja hitlerowska [3, str. 33].

Już pod koniec XIX w. bożnicami tymi zaczęli się interesować historycy sztuki i architekti, sporządzający ich dokumentację rysunkową i fotograficzną¹. Ukazują one wielkie bogactwo i zróżnicowanie konstrukcji, form i detalu bożnic terenu dawnej Polski i Litwy. Pozornie skromne formy zewnętrzne kryły bogate wnętrza, które na przełomie XVII/XVIII w. wyposażano w drewniane, często polichromowane sklepienia pozorne – tj. wbudowane w konstrukcję dachu przekrycia głównej sali modlitewnej wykonano z desek.

2. KONSTRUKCJA I FORMA BOŻNIC

Niewątpliwie istnieje silne podobieństwo bożnic drewnianych do murowanych. Dotyczy to głównie rozwiązań i powiązań funkcjonalnych poszczególnych pomieszczeń i rangi oraz wielkości przeznaczonej dla mężczyzn głównej sali modlitewnej. Często salę tę otaczały mniejsze pomieszczenia, a jej wnętrze doświetlane było oknami usytuowanymi ponad niżżej położonymi dachami. W innym typie mniejsze pomieszczenia spiętrzano do dwóch kondygnacji i przekrywano wraz z salą główną wspólnym dachem. Pod jego okapem sytuowano wówczas okna doświetlające główną wysoką (dwukondygnacyjną) salę modlitewną. W elewacjach frontowych pojawiały się podcienia wejściowe i jedno lub dwukondygnacyjne galerie, „budujące” wraz z gontowymi dachami indywidualny wyraz tych pereł architektury drewnianej.

Ryc. 5. Widok drewnianej synagogi w Śniadowie – fot. sprzed 1938 r. Źródło: [3]

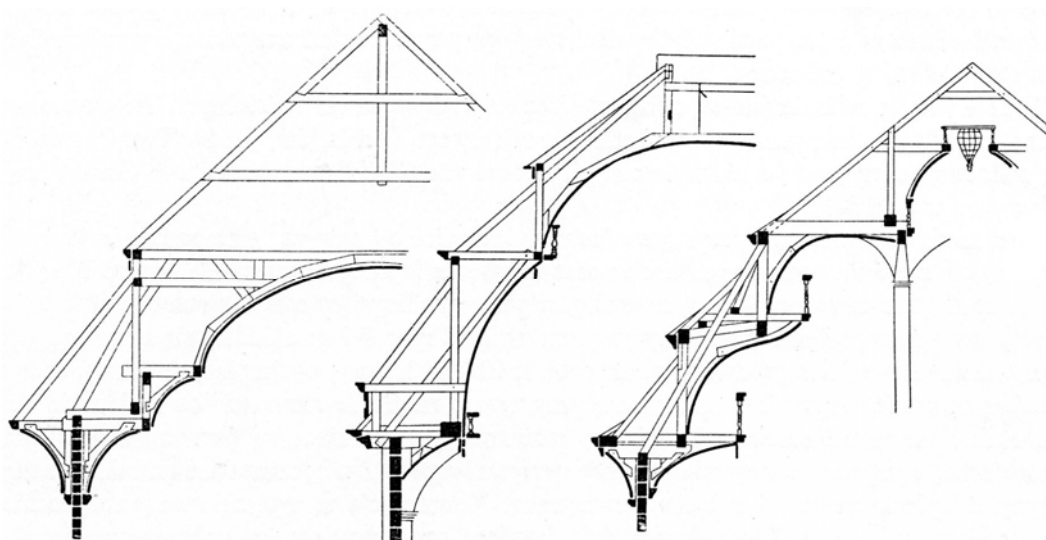
Fig. 5. The view of wooden synagogue in Śniadowo – photo before 1938. Source: [3]

Monumentalny charakter sali głównej w bożnicach podkreślało jej przekrycie, mające swoje wzorce w sklepieniach murowanych. Zasady konstrukcji sklepień drewnianych były jednak odmienne niż murowanych – sklepienia te miały bowiem charakter pozorny,

¹ W okresie międzywojennym ub. wieku systematyczne badania i dokumentowanie sztuki i architektury Żydów w Polsce prowadził prof. Oskar Sosnowski, kierujący od 1923 r. Zakładem Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej. Niezwykle cenne świadectwo tamtych badań daje praca Marii i Kazimierza Piechołków pt. *Bożnice drewniane*. [3].

tj. podwieszano je za pomocą krążyn do belek stropowych lub „wpisywano” w dolną partię więźby dachowej. Jedynie nieliczne obiekty miały strop płaski [3, str. 37].

Więźby bożnic miały zwykle zróżnicowane konstrukcje krokwiowo-jętkowe, urozmaicone o dodatkowe płatwie, wsporniki, słupki, krzyżulce, kleszcze (poziome i pionowe) i zastrzały zapewniające (wraz z deskowaniem sklepień) niezbędną sztywność całości konstrukcji. Ten typ konstrukcji umożliwiał dokonywane czasem późniejsze zmiany kształtu sklepienia.

Ryc. 6. Schematy konstrukcji drewnianych dachów i sklepień bożnic w Chodorowie, Końskich i w Wołpie.

Źródło: [3]

Fig. 6. Drawings of construction – wooden roofs and vaultings in Chodorów, Końskie and in Wołpa. Source: [3]

Ryc. 7. Fragment konstrukcji dachu i kopuły synagogi w Końskich.

Źródło [3]

Fig. 7. Fragment of roof construction and cupola – synagogue in Końskie.

Source: [3]

3. ZDOBNICTWO

Sklepienia i ściany bożnic pokrywano polichromiami o motywach roślinnych i arabeskowych z elementami symbolicznymi (np. znaki zodiaku, symboliczne zwierzęta biblijne) oraz tablicami z napisami. Bywa, że całość (np. w bożnicy w Gwoźdźcu) wraz ze skomplikowaną formą sklepienia przypomina dawne namioty. Dekoracje takie nieco oszczędniej stosowano na Litwie. Interesujące, że pojawiają się w nich motywy tureckie. Ten zdobniczy orientalizm i mauretanim w sztuce żydowskiej był zapewne echem wędrówek Izraelitów po krajach Bliskiego Wschodu i Zachodu (przez złoty okres w Hiszpanii) i wspomnieniem tradycji i bogactwa „utraconego świata”. Również zdobienie napisami hebrajskim przypominało teksty ze ścian bożnic hiszpańskich. Podobnie na Kresach Wschodnich elementy orientalne pojawiły się wraz z napływem Ormian. Tak więc w bożnicach polskich po prawie 200 latach odżyła tradycja orientalna – w bogatej gamie ornamentalnej i kolorystycznej. Elementy orientalne odżywały również w wytworach rzemiosła artystycznego [5].

Ściany wewnętrzne pomalowane były w całości. Ponieważ Prawo Mojżeszowe zabrania obrazowania istot ziemskich, dominowały elementy abstrakcyjne zdarzało się jednak, że pojawiały się, zaczerpnięte ze sztuki Islamu, formy roślinne i zwierzęce. Ten rodzaj zdobienia zyskał miano polichromii dywanowej. Szczególną oprawę dawano centralnie usytuowanej w wielkiej sali bimie oraz aron ha-kodesz – szafie na święte zwoje. Ta druga przypominała często katolickie barokowe nastawy ołtarzowe.

Ryc. 8. Archiwalna ilustracja (sprzed 1939 r.) bogatej polichromii drewnianej kopuły pozornej synagogi w Gwoźdźcu.

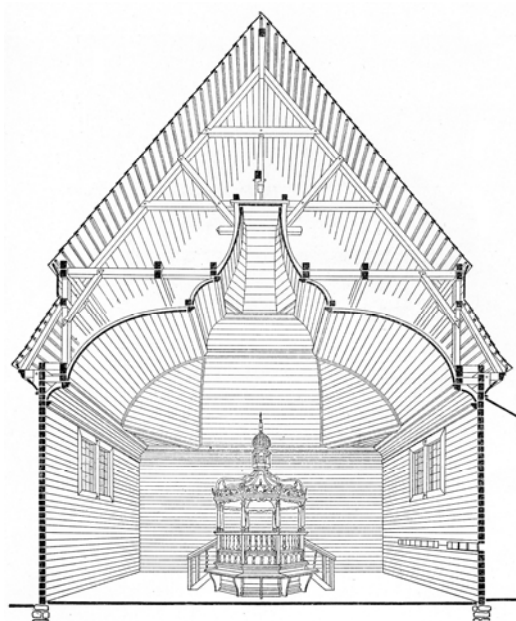
Źródło: [3]

Fig. 8. Archival illustration (before 1939) of rich polychromy of 'illusory' cupola – synagogue in Gwoździec. Source: [3]

4. PODSUMOWANIE – REAKTYWACJA, CZYLI WSPÓŁCZESNE REKONSTRUKCJE

Minęło ponad pół wieku, zmieniły się stosunki społeczno-polityczne i gospodarcze, gdy pojawiły się pierwsze pomysły przywrócenia naszej kulturze przynajmniej kilku przykładów dawnych synagog wraz z ich bogatym zdobnictwem. Inicjatywy te realizowane są (jak na razie) w dwóch miejscach. Pierwszym jest Muzeum Żydów Polskich POLIN w Warszawie, gdzie na potrzeby ekspozycji stałej, zrekonstruowano dach i deskowe, polichromowane sklepienie synagogi w Gwoźdźcu. Kolejną rekonstrukcję przewiduje zatwierdzony już do realizacji projekt Muzeum Żydów Biłgorajskich, planowany w centrum projektowanej zabudowy tzw. Rynku Żydowskiego jako części *Miasteczka na Szlaku Kultur Kresowych* w Biłgoraju.

Rekonstrukcja wystroju malarskiego synagogi w Gwoźdźcu k. Lwowa zrealizowana została w latach 2011 – 2012 w ramach międzynarodowego projektu, w którym uczestniczyło blisko 400 wolontariuszy z całego świata. Łącznie powstało ponad 300 elementów drewnianego sklepienia i wieńczącej go latarni, pokrytych barwnymi malowidłami mitycznych zwierząt, kwiatów i kiści winogron. Wszystkie malowidła wykonano ręcznie technikami stosowanymi w XVII w. Podobnie metodami tradycyjnymi wykonano (łączone na kołki) elementy drewnianej więźby rekonstruowanego dachu.

Ryc. 9. Wnętrze sali głównej synagogi w Gwoźdźcu – widok perspektywny.

Źródło: [3]

Fig. 9. The interior of the main prayer room – synagogue in Gwoździec – perspective view. Source: [3]

Ryc. 10. Widok (sprzed 1940 r.) synagogi w Gwoźdźcu koło Lwowa – ze zbiorów Muzeum Etnograficznego we Lwowie.

Źródło: [7]

Fig. 10. The view (before 1940) of synagogue in Gwoździec (near Lvov) – from the collection of The Ethnographic Museum in Lvov.

Source: [7]

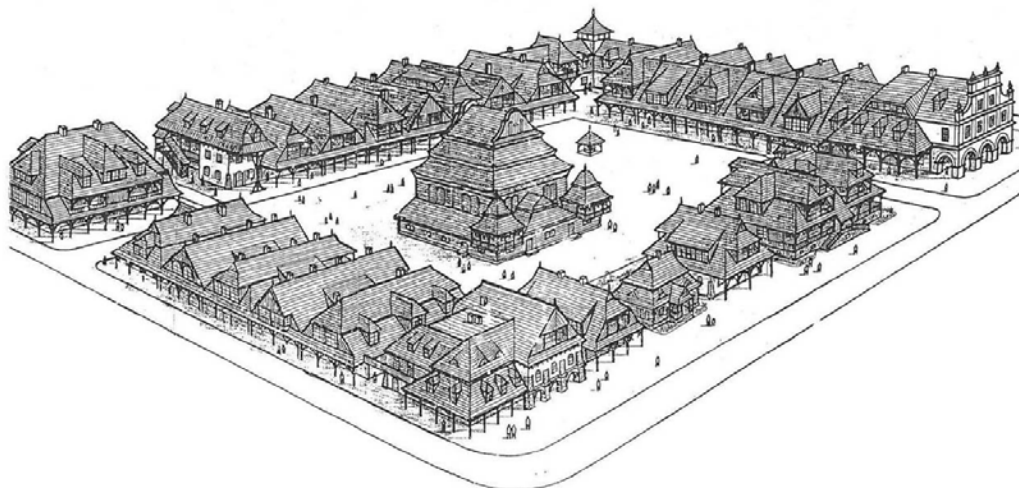

Ryc. 11. Muzeum Żydów Polskich POLIN – rekonstrukcja dachu sali głównej synagogi w Gwoźdźcu. Źródło: [8]
 Fig. 11. The Museum of the History of Polish Jews POLIN in Warsaw – reconstruction of the wooden roof construction of the main prayer room of the synagogue in Gwoździec. Source: [8]

Ryc. 12. Muzeum Żydów Polskich POLIN – rekonstrukcja sklepienia pozornego sali głównej synagogi w Gwoźdźcu. Źródło: [9]
 Fig. 12. The Museum of the History of Polish Jews POLIN in Warsaw – reconstruction of 'illusory' vaulting of the main room and rich polychromy of the synagogue in Gwoździec. Source: [9]

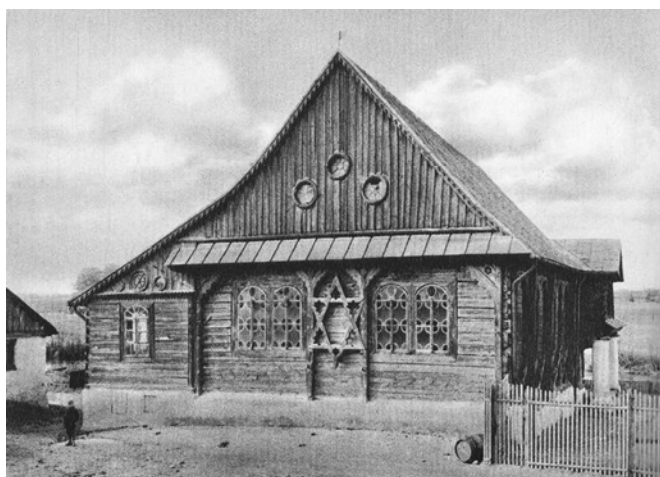
Biłgorajska rekonstrukcja synagogi z Wołpy realizowana będzie na podstawie zachowanej bogatej dokumentacji fotograficznej i rysunkowej – prezentowanej m.in. w wydawnictwie Marii i Kazimierza Piechozków [3]. W ww. rekonstrukcji miasteczka kresowego (tzw. Domy Sitarzy) powstało już 15 budynków wraz z tzw. Domem Singera.

wszystkie prawa zastrzeżone, Rudolf Buchalik, www.buchalik.com, tel. 609642242

Ryc. 13. Biłgoraj – projekt rekonstrukcji tzw. Miasteczka Kresowego wraz z budynkiem synagogi z Wołpy. Źródło: [10]

Fig. 13. Biłgoraj – reconstruction project of the Jewish Town with synagogue from Wołpa as a part of the project: *The borderland country town*. Source: [10]

Ryc. 14. Widok + fragment sklepienia wnętrza Sali głównej. Źródło: [3]

Fig. 14. The view from the outside and a part of the vaulting of the main room in Przedbórz. Source: [3]

Oprócz rekonstrukcji realizowanych w Polsce planowana jest także w Berkley na Florydzie rekonstrukcja (na podstawie zachowanych planów i fotografii) synagogi z Przedbórza – z drewnianym, bogato zdobionym sklepieniem kolebkowym z lunetami.

Prezentowane tu przykłady odtwarzanych współcześnie żydowskich budowli sakralnych to niezwykle interesujący i wartościowy przyczynek w dziele przybliżenia dzisiejszym mieszkańcom Polski i Świata wielkiej kultury i tradycji polskich Żydów – których rozkwit na ziemiach polskich nie byłby możliwy bez tolerancji i praw, jakie na wiele stuleci uzyskali w swojej ówczesnej środkowoeuropejskiej ojczyźnie.

WOODEN SYNAGOGUES – THE PRESENT REACTIVATION

1. HISTORY AND TRADITION

One of the deciding factor in durability of Polish and also Jewish nation, was in our joint history, strong commitment to tradition and customs. Religion and temples (both wooden or brick) were these elements, which played a vital role in our cultures. Conservatism of Jewish culture was hidden in their strong dislike to any kind of change – both in everyday life and in customs connected with religion [6, p. 24].

This conservatism was on the one hand a weakness, but on the other hand it has given Jewish nation a strength to survive and to overcome many difficulties during the centuries. Jewish diaspora had actually no attachment to the land, so it was easy to adapt or later to change a place of living. The cultural diversity of Polish and Jewish nation was fascinating for both sides. In Polish churches were emptiness and silence – which was terrifying, but at the same time interesting for Jews. In synagogues there was lots of noise and rhythmic shouts – which was fascinating for Poles [6, p. 25].

For hundreds of years, most of Jewish temples were made of timber. With the increase in the wealth of the Jewish middle class, diaspora was building also stone or brick synagogues. In small towns, the vast majority of synagogues were wooden, but all of them were destroyed during the II World War. Some of them were exceptional – in construction, form and details. The oldest wooden Jewish temple in Poland (existed before the II World War) originated from 17th century.

At the beginning (of their presence) new Jewish communities were using for their temples residential premises. If they stayed longer in one place, diaspora was raising wooden synagogue, which was cheaper and easier to build. With the increase in wealth, smaller, timber building, was replaced by stone or brick temple. In the years 1648 - 1652 and at the beginning of 18th century, wars brought about destruction of many wooden synagogues. In 19th century, many Jewish diasporas were rich and influential, in that time many wooden synagogues were replaced by brick buildings. After the II World War not only wooden Jewish temples disappeared, but also many brick synagogues were destroyed.

Since the end of 19th century, synagogues in Poland became objects of interest for many art historians and architects, who were making inventory drawings and photographs of these buildings. They show us nowadays, how exceptional were these objects in former Poland and Lithuania – construction, forms and details were rich and varied. Especially interiors had decorative character – in the 17th and early 18th centuries, the 'illusory' vaults were started to be covered with rich polychromy. This paintings were situated over the main room for prayer.

2. CONSTRUCTION AND FORM OF SYNAGOGUES

Wooden and brick synagogues were similar in forms and functional connections of particular parts and in size of the main prayer room (destined only for men). This main

part was often lighted by windows over the lower roof of premises, situated around the prayer room. Sometimes synagogues had two storeys – the central part and smaller rooms around it – then they had one, large roof. In this type front elevations had often two-storey galleries (often with arcades) and the prayer room was lighted by windows situated under the roof eave. The form of synagogue was exceptional in size and form, which reflected the complexity of function.

The monumental character of the main prayer room was emphasized by its vaulting, which form was based on brick vaults. But the construction principle of wooden vaulting was rather different – they were 'illusory', suspended to wooden beams or to roof construction. Only in some objects the ceiling of prayer room was flat [3, p. 37].

The roof framing of synagogues had differentiated 'trussed rafter' construction, combined with additional purlins, supports, beams, struts which all together ensured inflexibility of construction.

3. DECORATIVE ELEMENTS

Walls and vaulting of synagogues were decorated with polychromy – floral, arabesque, symbolic motives and plaques with inscriptions connected with the Bible. Some of vaultings have complicated forms, similar to an ancient tent (synagogue in Gwoździec). In Lithuanian temples, decorative elements were rather modest, but with Turkish motives. Jewish art was full of oriental decorations, what is understandable for nation which has been migrating since centuries. Also in Polish synagogues there were lots of craftwork, decorative elements and polychromy which referred in form and colour to oriental, also Spanish tradition [5].

The internal walls were painted in whole. The Moses Law forbid to depict living beings, so in ornaments there were mostly abstract elements. But there were some exceptions, and sometimes occurred also floral and animal motives, like in Islamic art. The most important places in the main prayer room was bima (lifted up, central platform, with small roof or canopy) and Aron Hakodesz (decorative holy cabinet for Torah scrolls). They had rich ornamentation and details done with style.

4. RESUME – REACTIVATION AS A CONTEMPORARY RECONSTRUCTIONS

Since the II World War more than half a century has passed, economic and social relations had changed and there came a time when reconstruction of synagogues in Poland are in progress. As a part of our culture, they should be present in the landscape, with all their rich decorative forms and ornaments. The initiative of reconstruction was realised in The Museum of the History of Polish Jews POLIN in Warsaw. One of the elements of permanent exhibition is the prayer room (from synagogue in Gwoździec) with its vaulting and polychromy.

Another example is an approved project of The Museum of Biłgoraj Jews. It is a reconstruction project of the market square in Jewish Town in Eastern borderlands with synagogue in centrum. This is the part of the project: *The borderland country town*.

Reconstruction of a roof and polychromy from synagogue in Gwoździec was realised in 2011 – 2012 as a part of international project. There were 400 volunteers, taking part in this reconstruction, from all over the world. There were 300 elements of wooden vaulting, which was painted and later put together. All ornaments depicting mythical animals, flowers or bunch of grapes, were carried out with traditional techniques from 17th century. Also the wooden construction were performed by conventional carpentry methods.

Reconstruction of the synagogue from Wołpa (dated from 1640) will be realised in Biłgoraj. It is possible because there is detailed documentation (photographs, inventory drawings) which was preserved.

Apart from reconstructions in Poland it is planned also such a realisation in Berkley (Florida) of the synagogue from Przedbórz – with wooden vaulting with rich decoration.

The examples being presented above of contemporary reconstruction of synagogues, are interesting and important actions. It is time to understand Polish, cultural diversity and show it to the world. Also Polish Jews were an important part of our culture for a thousand years. It was possible because of the tolerance and rights which allow them to live in our common Central-European homeland – Poland.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Gloger Z., *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, t.1, Warszawa 1907.
- [2] Kurek J., *Perły architektury żydowskiej w Krakowie*, Materiały sesji naukowej Instytutu Judaiki, Kijów, 1998. Maszynopis.
- [3] Piechotkowie M i K., *Bożnice drewniane*, Wydawnictwo Budownictwo i Architektura, Warszawa 1957.
- [4] Pokropek M., *Budownictwo ludowe w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976.
- [5] Rejduch Samkowa I., *Sztuka żydowska w Polsce*, <http://judaica-art.com.pl/> 2011.
- [6] Vogler H., *Wyznanie możeszowe*, Wydawca PIW, Warszawa 1994.

Źródła internetowe ilustracji (wg kolejności ich numeracji) | Internet sources (according to orders of the numeration of the illustration):

- [7] Let's save the church in Hvizdets; <http://gwozdziec.blogspot.com/p/historia.html>; dostęp /access: 19.01.2015
- [8] W Muzeum Historii Żydów Polskich zainstalowano replikę dachu XVII-wiecznej synagogi; <http://www.sztetl.org.pl/pl/cms/aktualnosci/3214,w-muzeum-historii-zydow-polskich-zainstalowano-replike-dachu-xvii-wiecznej-synagogi/>; dostęp /access: 19.01.2015
- [9] Zrekonstruowane sklepienie i bima synagogi w Gwoźdźcu; http://pl.wikipedia.org/wiki/Muzeum_Historii_Żydów_Polskich; dostęp /access: 19.01.2015
- [10] Biłgoraj Miasteczko na Szlaku Kultur - tradycyjna architektura regionalna; www.buchalik.com; dostęp /access: 19.01.2015

O AUTORZE

Autor jest architektem, profesorem Politechniki Krakowskiej, badającym od wielu lat zabytki architektury drewnianej w Polsce, Ukrainie i Rosji Północnej. W sferze zainteresowań są również zabytki architektury żydów polskich – zwłaszcza „żydowskiego miasta” w Krakowie.

AUTHOR'S NOTE

Author is an architect, professor at Cracow University of Technology. Since many years he makes research works of wooden architecture in Poland, Ukraine and Northern Russia. In his fields of interest are also historic buildings of Polish Jews – especially of Jewish Town in Cracow.

Kontakt | Contact: pakurek@cyf-kr.edu.pl